

Beszélgetés Schöpflin Györggyel

- Ön Schöpflin Aladár unokája. Édesapjának, Schöpflin Gyulának Radnóti Miklós volt egyik legjobb barátja. Londoni lakásának falán Babits Mihály saját kezűleg dedikált fényképe függ. Mit jelent ez Budapesten, és jelent-e valamit Londonban?

- Ez igen összetett kérdés, de megpróbálok válaszolni rá. A legfontosabb tény, hogy Nagy-Britanniában Schöpflin Aladár neve semmit nem mond. A brit identitásomat tehát egyáltalán nem befolyásolta, a magyar identitásomat azonban valamiképpen alakította az, hogy ilyen családi háttérrel rendelkezem. És ennek az a következménye, hogy a brit és a magyar identitásom között mindig feszültség lesz. Talán beképzeltnek fogok tűnni, de brit környezetben „senkiházi” vagyok, amit elértem, azt magam csináltam.

A családi háttér nem konvertibilis valuta, nem váltható be másutt. De azt aláírom, hogy sokat jelent, bárhol éljen az ember, csak tudni kell, hogyan lehet átvinni egyik értékpiaconról a másikra. Azt hiszem, ez nekem bizonyos fokig sikerült, mert bizonyos kulturális értékekkel jöttem Nagy-Britanniába, amelyekre, úgy emlékszem, kezdettől fogva büszke voltam. De hogy mennyire tudtam hasznosítani őket, az más kérdés. Nagypám szerepe tehát áttételesen fontos Nagy-Britanniában és sokkal közvetlenebbül Magyarországon.

- Beszélne egy kicsit a Magyarországhoz fűződő viszonyáról?

-1949-ben édesapámat kinevezték magyar követnek Svédországba. A Rajk-per idején úgy döntött, hogy nem akarja tovább képviselni a Magyar Népköztársaságot, és lemondott. Menedékjogot kaptunk Nagy-Britanniában, így 1950-től egyfolytában ebben az országban élek. Fontos körülmény, hogy mi bizonyos bonyodalmak folytán Skóciába kerültünk. Tehát tulajdonképpen igen sok mindent Skóciában tanultam meg. És ott már kezdtem érezni, hogy ez másfajta közösség. Egy adott szinten már dolgozott bennem, hogy mi a különbség az angol és a skót között. Az 1950-es évektől a hatvanas évek derekáig teljesen brit identitással éltem. Az érdeklődés természetesen mindig megvolt bennem Magyarország iránt, magyarul mindig beszéltem. A hatvanas évek második felétől folyamatosan találkoztam nyugati magyarokkal, itteni magyarokkal, és ez valószínűleg beindított egy azonosulási folyamatot körülbelül '89-ig. Együttműködésem a demokratikus ellenzékkel és a Magyar Füzetek, amelyeket Kende Péter szerkesztett Párizsban, nagyon fontos szerepet játszottak mindebben. Úgy is fel lehet fogni, hogy bekövetkezett egy asszimilációs folyamat és aztán egy disszimilációs folyamat. Ilyen az élet.

- Hogyan vált politológussá?

- Véletlenül. Jogot végeztem az egyetemen, azután elmentem egy évre posztgraduális tanulmányokra Belgiumba, a brugge-i Európa kollégiumban nemzetközi joggal foglalkoztam. Aztán visszakerültem Londonba, ahol nemzetközi kapcsolatokkal volt dolgom. Ott töltöttem négy évet. Időközben elkezdtem érdeklődni a kommunizmus iránt, akkor még csak a kelet-európai érdekelt. A BBC-ben mint politikaelemző, hírelemző dolgoztam kilenc évig. Közben tanulmányi szabadságon írtam egy-két tanulmányt a nacionalizmusról. Nagyon sok mindent nem értettem meg, de egyes jelenségekre felfigyeltem, sokkal empirikusabban, mint ma. 1976-ban kaptam kettős kinevezésemet a London School of Economicsba és a Londoni Egyetem Kelet-Európai Intézetébe. Akkor kezdtem utánajárni annak, hogy a jelenségek mögött mi az elmélet - és így váltam politológussá. Fontos tényező volt, hogy a 70-es évek végén felvettem a kapcsolatot a

magyar demokratikus ellenzékkel, és ebből a több mint tízéves kapcsolatból kétségtelenül nagyon sokat tanultam. Körülbelül akkortájt, '77-ben a londoni Minority Rights Groups felkérésére jelentést írtam az erdélyi magyar kisebbségről, aminek volt némi visszhangja. Ezek a legfőbb mérföldköveim.

- *Közép-Európán belül hangsúlyos volt-e Magyarország?*

- Természetesen Magyarországot ismertem a legjobban, de mivel úgy látszik, volt bennem némi elméletre való hajlam, kezdettől fogva összehasonlító alapon próbáltam vizsgálni, mi történik ezekben a rendszerekben. Például, ha valami történik Magyarországon, ami nem történik meg Lengyelországban, az miért van. A legfőbb veszélyt abban láttam, hogy az ember megreked egy országnál, és akkor történész lesz belőle. Arról az országról sok érdekeset tud mondani, de bizonyos dolgokat nem képes meglátni. A lényeget csak belülről nézve nem lehet megragadni. Ezt a mai napig vallom.

- *A XX. század végére világossá vált, hogy a felvilágosodás eszményei - hogy tudniillik a valóság a racionális megismerés által kimeríthető, és ezzel a maga totalitásában ellenőrizhető -- csődöt mondtak. Ez a társadalomtudományok módszertanának felülvizsgálatához vezetett. Hogyan néz ki ez a politológiában?*

- Én egyáltalán nem vagyok arról meggyőződve, hogy ez mindenki számára ennyire világos. Szerintem nagyon sok emberben, még a tudományos munkával foglalkozó átlag intellektuelben sem merül fel, hogy tényleg csődöt mondott. Nagyjából egyetértek azzal, hogy a hagyományos értelemben vett felvilágosodási alapok felszámolódnak, de ennél sokkal bonyolultabb a helyzet. Azt is el lehet mondani, hogy ideig-óráig, amíg az emberek hisznek az ilyen típusú racionalitásban, az fennmarad. Az emberek harcolnak azért, amit megszoktak, és például nem akarnak letenni a gondolatról, hogy létezik egy európai progresszió. Ha a közép-kelet-európai átlag intellektuelnek azt mondom, hogy európai progresszió, ez nagyon pozitív képeket idéz fel benne. És ha azután azt mondom, hogy igen, de önreflexivitás, akkor ha tudja, hogy miről van szó, úgy néz rám, mint istenkáromlóra, mint szentségtörőre, vagy savanyú képpel elfogadja, hogy igen, talán még sincs. De másnap már megint azt mondja, hogy de igen, van európai progresszió, mert szüksége van rá.

- *Vajon nem éppen a századvégre jellemző relativizálódásnak, vagy ahogyan a szakirodalomban mondják, önreflexivitásnak és az abból eredő viszonylagosság-tudatnak egyik következménye, hogy megjelent az identitáspolitika mint a politológia új ága?*

- Igen is meg nem is. Elfogadom, hogy az általános viszonylagosság felismerése kikezdte a korábban hegemónisztikus szellemi uralkodórétegek szimbolikus és nem csak szimbolikus hatalmát, megszüntette azokat az eszközöket, amelyekkel korábban kordában lehetett tartani az identitáspolitikát.

- *És ezután mi várható a kilencvenes években? Milyen új társadalomépítési elképzelések körvonalazódnak?*

- Erős iróniával azt mondanám, amit '89-ben egyszer itt Magyarországon egy vezető pozícióban tevékenykedő elvtárs mondott nekem: „kérem, itt szellemi Libanon van”. Annak a helyzetnek, amikor tudtuk, hogy kik a rossz fiúk és kik a jó fiúk, mára visszafordíthatatlanul vége. Ki kell alakítani az új gondolkodási sémákat. De az emberek nem szeretnek ilyen alapvető dolgokat újragondolni, arról nem is szólva, hogy ezt milyen nehéz közösen megtenni. A sok elnyomott identitás, ami létezett, de alá volt rendelve a liberális marxista gazdasági gondolkodás hegemoniájának, előretört. Nyugaton ennek már a hetvenes években voltak jelei: a feminizmus, a környezetvédelem, a Nyugaton élő

bevándorlók védelme, de mindig alárendelve a hagyományos szociáldemokrata baloldali sémáknak.

Most ezek a falak hirtelen összedőltek. És arra ébredtünk, hogy most hogyan. Korábban ez olyan világos volt! Hát akkor most is úgy van - ez az egyik reakció. A másik lehetőség, hogy mindent szabad. Erre is rengeteg jel mutat, az emberek meg vannak zavarodva, és nem tudják, hogy mi az, ami erkölcsileg megengedhető, és mi az, ami nem. Egy társadalomnak, pontosabban egy közösségnek alapvető feladata, hogy a határvonalakat kijelölje.

De ha teljesen relativizálódik a világ, akkor milyen címen lehet azt mondani, hogy ezt vagy azt nem szabad? Az egészét át kell gondolni. Nyugaton mi most ebben stádiumban vagyunk, és ez kezd Kelet-Európában is tért hódítani. A fiatalság például azt mondja: semmi közünk az ilyen dolgokhoz, mi más hagyományokhoz kapcsolódunk, másképpen alakítjuk saját identitásunkat. Egyébként ez talán a legfrappánsabb kifejezés: mi „sajátkezűleg” alakítjuk identitásunkat. A '89 előtti években ezt soha *vagy* csak nagyon ritkán hallottuk. Ki voltak jelölve az identitási sémák, és az ember vagy ebben volt, vagy abban.

Ez mostani zavaró állapot, mert az emberek szeretnek valamihez igazodni. Akadnak ugyan néhányan a világon, akik élvezik - ideig-óráig -, hogy most szabadon dönthetik el, kicsodák és micsodák, de hosszú távon így nem lehet élni. Az embereknek szükségük van arra a biztonságra, amelyet a közösségi gondolat jelent. És akármilyen közösségi élményhez kapcsolódik az egyén, életében jelen van a szimbolikus szféra.

- *Lehet, hogy erre utalnak az elemzések, például a politika és a mítosz, a nacionalizmus és a mítosz összehasonlítása? Tehát a közösség iránti igény újrafogalmazása vagy újraértékelése lenne ez?*

- Szerintem inkább újraértékelés. A szimbolikus szférában rejlenek bizonyos értékek, amelyeket nem vagyunk képesek magunkban tudatosítani, de azért ott vannak. Ezt ragadja meg a híres angol *common sens*, vagyis azt, ami mindennapi, természetes. Persze el lehet érni ezt a szférát, de az emberek nem nagyon kedvelik, ha valaki kívülről, reflexív alapon tárja fel előttük Ez mindenkinek a szakralizált világa, tabu, amelyet nem szabad kikezdeni, és ha egy kívülálló mégis megteszi, akkor vagy nem figyelnek rá, vagy kiközösítik, lehurrogják. Önvédelemből. De az is igaz, hogy ha elmegyek valahová, és felfigyelek az ottani szimbólumrendszerre, az számomra esetleg kissé nevetségesnek is tűnhet, mert nem tudok azonosulni vele.

Mondok erre egy példát. Szeretem Olaszországot, járok oda rendszeresen. És állandóan felfigyelek arra, hogy minden helységben van egy Via Vittorio Veneto. Minden tisztességes osztrák-magyar tudja, hogy 1918 novemberében, azután, hogy az osztrák-magyar hadsereg aláírta a fegyverletételi szerződést, az olasz hadsereg dicsőséges győzelmet aratott felette. Ez a nagy olasz csata, a nagy olasz ütközet. És ahol van a venetói győzelemnek utcája, az azt a büszkeséget fejezi ki, hogy mi olaszok ezt értük el. Számomra mindez nem sokat mond, de ha olasz lennék, akkor tudnék vele azonosulni. Ugyanakkor, ha Angliában vagyok és a királynővel kapcsolatban látok valamit, azt abszolút természetesnek tartom. Mindenki képes elvégezni ezt a kis önvizsgálatot.

- *A hatalom működésének leírásánál a törvényközpontú, legális rendszertől elmozdult a politika szimbolikus oldala fele. Jól látom-e?*

- Ez stimmel. Ám ha visszagondolok arra, hogy már a hetvenes években is politikai kultúrában gondolkodtam, akkor kiderül, hogy már akkor is éreztem: az

intézményrendszer vizsgálata önmagában nem elegendő. De kérdéseimre nem tudtam választ találni, amíg el nem kezdtem olvasni az antropológusokat, Durkheimet, aztán az angol antropológusnőt, Mary Douglast, majd Bourdieu-t, és ki nem alakult az az elképzelésem, hogy a durkheimi hagyatékot, vagyis a doxát, az implicit erkölcsi szabályrendszert tulajdonképpen bármilyen közösségre alkalmazni lehet, beleértve az etnikai, nemzeti közösséget is. Ebből kiindulva az identitáspolitika legfontosabb mozgatóerejét a kulturális önújratermelésben láttam.

Idetartoznak a mítoszok, a szertartások, a szimbólumok. Ha az ember megnéz egy zászlót, az egy többszínű rongydarab. Persze nem az. De azért nem az, mert mi elfogadjuk szimbólumnak. Az ember tudatalattijában azonosul másokkal, akik elfogadják ezt a szimbólumot. A szimbolikus dimenzió ma már nem lehet meg pszichoanalitikus vizsgálat nélkül. Ez nem azt jelenti, hogy magamévá teszem Adler rendszerét, de el kell fogadni, hogy egyes dolgokat nem láthatunk, mert rejtve vannak. Ennek van társadalomtudományi és van pszichológiai oldala.

- *Az, hogy elkezdte a nemzeti identitás szimbolikus oldalát vizsgálni, az mennyiben vezethető vissza többféle identitására?*

- Közvetlenül nem tudom megmondani, az mindenestre tény, hogy a szimbolikus politizálásnak sokkal nagyobb szerepe van a kelet-európai térségben, mint Nyugaton. Az angolok hajlamosak azt mondani, hogy a rengeteg szertartás, amivel találkozunk, óh, az csak turisztikai dolog, és nem akarják elfogadni, hogy ezeknek nagyon fontos jelképes szerepük van. A White Hall előtt ott áll a két lovas katona, és mindenki meg van győződve, hogy ez csak a turisták kedvéért van. És tényleg, nap mint nap jönnek a turisták lefényképezni saját magukat és a két lovas katonát. Az izgalmas az, hogy az egész második világháború folyamán, amikor potyogtak a bombák Londonra, a két lovas katona akkor is ott állt. Miért? Mert ezzel jelképesen kifejezték, hogy az angol állam fennáll és folytonos. Ha az ember képes ezeket a mozzanatokot megfelelő távlatba helyezni, akkor megvilágosul, hogy például miért történt '45-ben az a furcsa dolog Varsóban. Mert mi volt az első dolog, amit a lengyelek újraépítettek: III. Zsigmond lengyel király emlékoszlopa. Ez jelképezte a lengyel állam folytonosságát. Józan ésszel az ember azt mondaná, hogy kórházakat, iskolákat, gyárakat kellett volna építeni.

- *Úgy gondolja, hogy a szimbolikus „ön-állítás”; a folytonosság anticipációja határhelyzetben fontosabb lehet, mint a kórházépítés vagy a túlélés gazdasági biztosítékai?*

- Feltétlenül. A másik feladatot ugyan nem szabad elhanyagolni, de szimbólumrendszer nélkül nem lehet közösséget fenntartani.

- *De ez ellentmond azoknak a ma divatos nyugati és különösképpen amerikai konfliktusrendező elképzeléseknek, miszerint az etnikumközi feszültségeket elsősorban gazdasági szinten lehet kezelni.*

- Ez tévedés, egyszerűen rosszul látják. Van példa arra, hogy rengeteg pénzt pumpálnak egy térségbe, ahol etnikai feszültség alakult ki, de ez nem oldja meg a helyzetet. Ha valaki közelebbről, összehasonlító alapon vizsgálja a konkrét jelenségeket, akkor kiderül, hogy ez az elmélet nem ad magyarázatot például arra, amit a szaknyelv a „gazdagok lázadásának” nevez. Idetartozik többek között Katalónia, Észak-Olaszország, Szlovénia és Skócia is valamilyen módon. Egy közösség mindenre képes, hogy biztosítsa saját továbbélését. Nem akarom a boszniai szerbeket felmenteni, mert rettenetes, ami ott történt, de ha az ember ebbe a kontextusba helyezkedik, akkor meg lehet érteni, hogy

miért nem kapnak a pénzösszegeken, amelyek most Boszniába kerülnek. Mert itt nem egyszerűen gazdasági kérdésekről van szó. A jólét nem szünteti meg azt, amitől félnek talán tévesen - nevezetesen, hogy mint szerbek nem élnek túl a boszniai államot. Nem vagyok híve annak a manapság nagyon közkeletű felfogásnak, ami azt mondja: á!! ez irracionális, hagyjátok ezt abba, térjetelek észhez! Ha az ember megvizsgálja például a mai amerikai politikát Boszniában, az durván ezt jelenti : „majd rájöttök, hogy jobb pénzt csinálni, mint harcolni.” Lehet, hogy ideig-óráig ez működik, de abban a pillanatban, amikor úgy érzik, hogy „az a gaz szomszédom kiirtana”, akkor máris vége.

Azt akarom ezzel hangsúlyozni, hogy az egyén közösségben él, és ha ez a közösség felbomlik, akkor bekövetkezik az, amit az angol „crisis of meanings”-nek, a jelentések válságának nevez. Egyszóval: a koherencia felbomlásáról van szó. Nagy hatással volt rám Mircea Eliade-nak ez a mondata: az emberi lét abból áll, hogy az emberek kozmoszt akarnak építeni a káoszából.

Ha elfogadjuk, hogy a szimbolikus szférát lehet racionális eszközökkel vizsgálni, akkor valamennyire áthidaljuk azokat a nehézségeket, amelyeket az elfogadott politikai elméletekben észlelek. Van arra logikai magyarázat, hogy egyes dolgok miért nem úgy történnek, ahogy az ésszerűség diktálná, hanem másképpen; az emberek pedig nem annyira irracionálisak, mint ahogy azt az angolszász gondolkodás beállítja, mert mindezen jelenségekre van racionális magyarázat. De az nem anyagi racionalitás. Ez az alapvető mondanivalóm.

Az interjút készítette: Bíró Anna-Mária